Hermannus Gerhardi

Hermannus Gerhardi - 10 november 1584 'tot den dienst der kercken geëxmineert'

(1585 - 1587)

De derde predikant van de kerkelijke gemeente te IJsselmuiden - Grafhorst
ná de Reformatie

Bertil Brink

Is van de twee eerste predikanten slechts weinig bekend, van deze predikant weten we alleen dat hij de gemeente heeft gediend van 1585 tot ergens in de eerste helft van 1587. Slechts de acta van de Provinciale Synode van Overijssel noemen zijn naam.

Wat weten we wel

Als we op speurtocht gaan naar gegevens over dominee Gerhardi, beginnen we met de 'Naemketen der Predikanten' van dominee Arnout Moonen.[1] Deze naamketen geeft aan:

- IJsselmuiden: Hermannus Gerardi, beroepen 1585

Blijkbaar is in 1709 voor Moonen ook al niet meer te achterhalen dan slechts deze summiere gegevens. En omdat het archief van de kerkelijke gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst uit deze periode kort na de Reformatie niet bewaard is gebleven én het oudste deel van het archief van de Classis Kampen is zoekgeraakt, valt er maar weinig meer te achterhalen.

Gelukkig zijn de Acta van de Provinciale Synode van Overijssel wel grotendeels bewaard gebleven. In deze acta komen we nog iets op het spoor. De eerste vermelding betreffende onze derde predikant komen we tegen in de acta van de vergadering van 18 april 1585 in Zwolle.[2]

Tertia Synodus Swollana anno 1585 den 18 Aprilis
praeses: Bernhardum Vezekium - assessor: Georgium Nolthenium - scriba: Thomam Roothuis

Artikel 9 luidt: *'Ende soo den 10 Novembris anno 84 in de classicale versaemlinge binnen Campen Joachimus Siliginius ende Hermannus Gerhardi tot den dienst der kercken geexamineert ende volgendes toegelaten sijn geworden ende Joachimus voorschreven den van Swartesluis tot een dienaer is toegeeigent geworden, hebben die broeders deser versaemlinge sulckes alles geconfirmeert.'*

Artikel 10 luidt: *'Volgendes alsoo Jacobus Stridonck, hebbende die kercke Isselmuiden voor een tijtlanck bedienet ende entlick met consent der kerkcke van Campen die beroepinge in Blocksijl ende Cuiner heeft angenomen, ende bij deselvige kercke Hermannus Gerhardi voor een dienaer tot Isselmuiden is begeeret geworden ende Hermannus sich verclaert heeft met den stipendo tevreden te sijn, welcke nae geleegentheit der tijt daervan mochte comen, hebben die broederen daerinne verwilliget, mede belovende soo bij den drosten van Isselmuiden als die erfgenamen te helpen vorden, daermet sij consenteren in sijner bedieninge.'*

Op deze synodevergadering wordt gemeld dat Gerhardi, evenals zijn collega Siliginius, voor de classis Kampen is geëxamineerd en toegelaten. In deze ontwikkelingsfase worden de kerken van Deventer, Zwolle en Kampen het uitgangspunt voor de vorming van Overijsselse classes. De acta van deze aangehaalde vergadering zijn, zoals gezegd, niet bewaard gebleven.
Dominee Siliginius is, met goedvinden van alle broeders, benoemd in het vacante Zwartsluis als de opvolger van dominee Strijdonck. Strijdonck zelf is inmiddels vanuit IJsselmuiden vertrokken naar Blokzijl en Kuinre, met *'consent der kerkcke van Campen'*. Beide predikanten zullen zo spoedig mogelijk worden bevestigd.

Zicht op IJsselmuiden - een detail van een schilderij van Barent Avercamp ca 1650 [3]

De gemeente van IJsselmuiden begeert nu dominee Hermannus Gerhardi als haar predikant. De *'classicale versaemlinge'* heeft daar mee ingestemd en wat ook belangrijk is: Hermannus verklaart tevreden te zijn met de stipendo. De stipendo is een oude uitdrukking voor de toelage, oftewel het salaris. Misschien dat de uitbetaling van de IJsselmuider predikanten in deze eerste jaren nog via de classis en door het stadsbestuur van Kampen plaats vindt, want het is niet helemaal duidelijk vanaf wanneer de Rentmeester van Salland beschikt over de inkomsten der kerkelijke goederen om daarmee ook de onkosten van het hele kerkelijke gebeuren te betalen…

Verder is het nog van belang te letten op de laatste opmerking, namelijk dat de drost en de erfgenamen van IJsselmuiden hun goedkeuring en toestemming moeten verlenen aan het hele proces. Wellicht is ook nog niet helder hoe het zit met het patronaats- en collatierecht, wie allemaal gekend wil of moet worden bij het benoemen van een predikant. Het is altijd zo geweest, dat *'men geene pastooren noch cappelaenen in die karcken van Isselmuyden noch eenige kosteren aennemen zall, dan met censent weten ende believen der arffgenaemen'*[4]. En ook de instemming van de drost van IJsselmuiden zal voorheen altijd nodig zijn geweest. Vandaar dat de broeders van de classis aangeven dat zij hun best zullen doen ook deze hobbel te nemen…

Over de bevestiging van Gerhardi wordt geen mededeling gedaan. Laten we daarom zijn komst naar IJsselmuiden *(welcke nae geleegentheit der tijt daervan mochte comen)* in navolging van Moonen, maar plaatsen in 1585 en er vanuit gaan dat de officiële bevestiging eveneens plaats vond kort na 18 april.

De classis

F. van der Pol schrijft: het bijeenkomen als classis en de classicale indeling is in de verdere jaren tachtig en ook gedurende de jaren negentig nog vlottend. Zo wordt op de particuliere synode van juni 1587 besloten *'om een seeckeren voet te neemen aan een beginsel der classicale vergaderingen te maecken'*. De particuliere synode van 1596 stelt vast *'Naedem sus langhe in dese provincie van Overijssel geen classes sindt geholden worden, soo ist verordent, dat bij provisie twee classes tweemael int jaer sullen geholden worden.'*

In werkelijkheid hebben de classes (in de periode 1580-1596) niet als zodanig kunnen functioneren en hebben de gemeenten in de drie steden waar nodig classicale taken op zich genomen, zoals bijvoorbeeld het examineren van een pastoor die predikant wilde worden. De lijn plaatselijke predikant - provinciale synode, was gedurende de eerste vijftien jaar nog rechtstreeks, zonder de tussenkomst van een classis.

Na Maurits' veldtocht van 1597 is voor het eerst een classicale indeling van heel Overijssel mogelijk geworden. In 1598 ging het aantal classes van twee naar vijf, namelijk die van Deventer, Kampen, Zwolle, Steenwijk-Vollenhove en Oldenzaal.

Overijssel was tot aan het einde van de zestiende eeuw het toneel van oorlogshandelingen tussen de Spanjaarden en de Republiek. De gereformeerden concentreerden zich daarom in de steden. Pas rond 1600 kon worden begonnen met de uitbouw van de gereformeerde kerk. De acta geven verslag van de moeizame inspanningen om de gereformeerde kerk goed te laten functioneren en de leer ingang te laten vinden. Ook in Overijssel veroorzaakten de tegenstellingen tussen remonstranten en contraremonstranten tweespalt.

De verschillende acta van de Overijsselse classes van 1596 tot 1620 zijn niet volledig bewaard gebleven. Het boek met de acta van de classis Zwolle is met een brand in 1708 verloren gegaan. Het boek met de acta van de classis Kampen van 1601 tot 1618 is verloren geraakt tijdens de kerkelijke twisten tussen de remonstranten en de contraremonstranten1. De acta van deze classis uit de jaren 1596 - 1601 en 1618 - 1619 zijn echter wel bewaard gebleven.

Tussen 15 september 1615 en 29 september 1618 zijn er in Overijssel geen provinciale synoden gehouden. Ook de classis Deventer heeft tussen 14 augustus 1616 en 11 maart 1618 niet vergaderd. Door het ontbreken van de classisboeken van Kampen en ook van Zwolle is niet bekend of deze classes in deze periode vergaderd hebben.

Omdat de kerkelijke geschillen een politieke lading hadden, zond de overheid een zware delegatie commissarissen politiek naar de provinciale synode die van 29 september tot 3 oktober 1618 in Vollenhove bijeenkwam. De afgevaardigden van Ridderschap en Steden moesten er op toezien dat er geen politieke zaken behandeld werden.

De verschillende classes hadden predikanten en ouderlingen naar de synode gedeputeerd. Alleen vanuit de classis Kampen verschenen twee delegaties. Even daarvoor was er namelijk een contra remonstrantse classis bijeen geweest, terwijl het remonstrantsgezinde Kampen ter voorbereiding op de synode een classis bijeen had geroepen waar de contra remonstrantse leden niet aanwezig waren.

Helaas komen we in de meest oude archieven van het schoutambt IJsselmuiden (en/of de stad Kampen) niets over dominee Gerhardi tegen. Het zijn de jaren, waarin het slecht toeven is in IJsselmuiden. Oorlogsgeweld en armoede zijn aan de orde van de dag. De geschiedschrijvers schrijven over deze periode: *'De Spaanse soldaten, die steeds verder oprukken, mogen geen voedsel en buit meer roven uit dit gebied. Daarom besluiten de Staten-Generaal in 1584 de tactiek van de verschroeide aarde toe te passen. Ver in de omtrek van de Schuilenburg maakt Joachim Pruist naam door te roven en te moorden. Boerderijen gaan in vlammen op. Eind juni, begin juli 1584 branden Diepenheim, Goor en Delden af en in 1585 is Almelo aan de beurt. Staatse troepen steken grote delen van Twente, Salland, de kop van Overijssel en de Achterhoek in brand om de Spanjaarden uit te hongeren.*
De adel, bewoners van de (verlaten) havezaten, doet echter een dringend beroep op de Staten-Generaal de bevolking van het platteland te ontzien. Stadjes, dorpen en buurtschappen veranderen in een puinhoop. De markt in Zwolle blijft leeg. De handel komt tot stilstand. En dat terwijl de Spaanse soldaten hun voedsel gewoon uit het Duitse gebied, de graafschap Bentheim, halen. Bovendien zetten zij hun opmars vanuit Oldenzaal voort.
De maatregel wordt daarna versoepeld. Groot probleem is dat er na de dood van Willem van Oranje geen leider is. Parma's onderbevelhebber Francisco Verdugo, Rennenbergs opvolger als stadhouder, slaagde erin het grootste deel van Overijssel te onderwerpen. Toen de graaf van Leicester eind 1585 in de Nederlanden kwam, was heel Overijssel, met uitzondering van de drie IJsselsteden, in de macht van Parma…'

Door een enkele verklaring of getuigenis, enkele jaren later gedaan voor het gerecht van IJsselmuiden, komen we nog iets over deze situatie te weten. Als voorbeeld letten we eens op de koster en wat hem is wedervaren. In 1585 is het al ongeveer 25 jaar geleden dat Wilhelmus Joannis van Hagenstein (Willem Jansen de coster) zijn werk als koster in IJsselmuiden is begonnen.
Willem maakt een bijzondere periode in de kerkgeschiedenis mee. In 1571 begroet hij bisschop De Monte op zijn visitatiereis in het (toen al) eeuwenoude kerkje van IJsselmuiden. Samen met de pastoor buigt hij diep voor deze hooggeplaatste geestelijke. Enkele jaren later echter, moet het katholicisme het veld ruimen. De Reformatie, zo rond het jaar 1580, is iets wat mensen als Willem 'overkomt'. De kans is groot dat ook Willem het allemaal erg lastig vindt, al die veranderingen. Bij de komst van dominee Lanius in 1582 heeft IJsselmuiden - en dus ook Willem - weer een eigen zielenherder. IJsselmuiden is nu protestants…

Dan de politieke situatie. Na vele jaren onzekerheid is ons deel van de provincie eindelijk (voorgoed) in Staatse handen. Maar IJsselmuiden ligt in het plattelandsgebied tussen de nu Staatse steden en het nog Spaanse oostelijke deel van het gewest. Rondtrekkende troepen, Staatsen én Spaansen, maken het platteland onveilig, plunderen, roven en wat al niet meer.

Strijdgewoel…

In het begin van het jaar 1583 is *'Willem Jansen, coster, gecoemen bij den erfgenamen van Isselmuden'*. We lezen dit in het Markenboek. Hij komt daar om afspraken te maken over de opbouw van zijn woning. *'Alzoe durch groete onverstandt ende quade luyden godt betert Isselmuiden verbrandt. Is daer Willem Jansen, coester toe Isselmuiden, huis mede verbrandt.'* [5] Zijn huis is verwoest door rondtrekkende 'kwade lieden' in deze bijzondere donkere periode van de 80-jarige oorlog.

Willem is getrouwd geweest met Eerlandt bij wie hij vijf kinderen heeft gekregen. Waarschijnlijk nog geen vijftig jaar oud, is Willem vóór september 1586 overleden. De kans is groot dat dominee Gerhardi dit (van dichtbij) heeft meegemaakt.
Op 11 juni 1588 lezen we in het archief van het schoutambt van ene Jan Janssoen, coster van Isselmuijden. Deze Jan is dus de officiële opvolger van Willem. Niet alleen als koster, maar ook als man van Eerlandt. In een verklaring van april 1589 zegt Eerlandt ongeveer twee jaar daarvoor hertrouwt te zijn met Johan Jansz.
Na het overlijden van Willem zal zijn vrouw het kosterswerk hebben doorgezet. Wanneer zij rond 1587 hertrouwt is haar nieuwe man 'de coster'.

In juli 1588 moet Eerlandt, de kosterin te IJsselmuiden, een getuigenis geven voor het gerecht.[6] Zij verklaart onder ede het volgende: *'Zij heeft in 1586 omstreeks Michaelis (29 september) haar woning in IJsselmuiden moeten verlaten wegens de ruiters en soldaten die in IJsselmuiden en Mastenbroek lagen. Zij bleef tot omstreeks Pasen 1587 in Kampen wonen. Zij heeft in die tijd in IJsselmuiden niet getapt. In de zomer van 1586 heeft ze wel drie keer 8 of soms 14 dagen haar woning moeten verlaten en vluchten naar Kampen, wegens de narigheid door het krijgsvolk veroorzaakt.'*

Het is niet helemaal duidelijk waarom zij deze verklaring moet afleggen, maar het geeft wel een beeld van de toestanden in deze tijd. Verder komen we er zo ook achter dat Willem en Eerlandt, naast het kosterschap, ook een tapperij (soort herberg) hebben gerund.
Deze periode van uitwijken naar Kampen valt in de ambtsperiode van dominee Gerhardi. Het is maar de vraag of hij wel in het dorp heeft kunnen wonen en/of werken. Wellicht is dat ook wel niet nodig, omdat bijna de hele bevolking (tijdelijk) een onderkomen heeft gevonden achter de stadsmuur van Kampen.

Vanaf 1588 lijkt het weer iets leefbaarder te worden in en rond IJsselmuiden. Vanaf dat jaar zijn er (met grote regelmaat) weer allerlei zaken die het gerecht van IJsselmuiden passeren en lijkt het 'gewone leven' zich weer enigszins te herstellen.

Hiervoor heb ik al aangegeven dat het niet duidelijk is vanaf wanneer de Rentmeester van Salland beschikt over de inkomsten der kerkelijke goederen om daarmee ook de onkosten van het hele kerkelijke gebeuren in IJsselmuiden te betalen. In 1586 wordt in het Markeboek opgetekend dat een register is opgemaakt van de 'inkomsten der pastorie'.[7] Dit register is aan dominee Gerhardi gegeven. Verder beloven de erfgenamen dat er onderhoud aan de kerk gepleegd zal worden, dat betaalt zal worden uit de opbrengsten van landerijen (pastoriegoederen) in het land van Vollenhove gelegen.

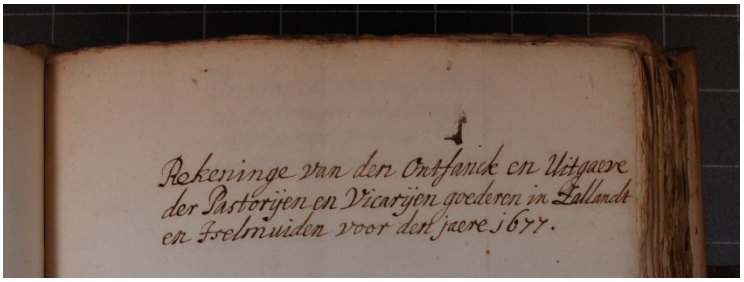
Rekeninge van den Ontfanck en Uitgaere
der Pastorijen en Vicarijen goederen in Sallandt
en Iselmuiden voor dert jaere 1677.

De kerkelijke gemeente heeft altijd de beschikking gehad over inkomsten uit kerke-, vicarie- en pastoriegoederen. Deze goederen zijn eigendom óf de opbrengsten / inkomsten uit deze goederen komen de kerk toe. De pastoor en zijn hulp of vervanger worden van deze gelden betaald, alsmede alle mogelijke onkosten die het kerkelijk gebeuren met zich mee brengen.
Na de Reformatie worden alle kerkegoederen ineens eigendom van de nieuwe Gereformeerde Kerk en dat geeft natuurlijk tientallen jaren verwarring en ruzie. Aan het begin van de zeventiende eeuw gaan deze goederen grotendeels vallen onder het beheer van de Rentmeester van Salland of onder dat van de plaatselijke erfgenamen.

Op 16 januari 1587 is er een *'synodi particularis extraordinaerlick binnen Campen'* waar acht broeders bij elkaar komen, uit Deventer, Kampen, Zwolle, Hasselt, IJsselmuiden en Kamperveen. Onder hen is *'van Isselmuiden: Hermannus Gerhardi, dienaer'*.

6 tot 10 juni 1587 wordt de volgende vergadering gehouden, opnieuw te Kampen. Vanuit IJsselmuiden is niemand aanwezig. Artikel 17 van de acta luidt: *'Die saecke van Joan. Lanckeller, dat hij mach bevordert worden tot den kerckendienst van Isselmuiden, wordt bevolen den kerckenraedt van Campen'*. Op dat moment is er dus al geen predikant meer in IJsselmuiden. De conclusie is in ieder geval dat dominee Gerhardi tussen 16 januari en 6 juni 1587 van het IJsselmuider toneel is verdwenen, eigenlijk zonder een spoor achter te laten…

Johannes Lanckeller, die door de kerkenraad (of classis) van Kampen wordt aanbevolen, is overigens nooit predikant van IJsselmuiden geworden.
Gerhardi heeft voor zover bekend dus maar één gemeente gediend en dat is IJsselmuiden. Over zijn vertrek is niets beschreven. Ook vinden we hem na 1587 helemaal nergens terug. Ook niet in de archieven en/of acta van alle andere Provinciale Synoden. Hij zal dus óf uit zijn ambt zijn ontheven óf zijn overleden. Heeft de oorlogstoestand die de inwoners van IJsselmuiden in de winter van 86/87 verdrijft naar de stad hier misschien iets mee te maken?

Op de *'Particularis synodi binnen Deventer anno 1586 den 20 Septembris'* is een lijst aangelegd *'met predikanten van Overijsel, die eigenhandig in het synodale boek de kerkenordening van 1586 hebben onderteekend'*. Ook op deze lijst komen we Gerhardi niet tegen omdat hij op deze vergadering niet aanwezig is. Op de vergadering van januari 1587, waar hij wel is, komt deze lijst waarschijnlijk niet ter tafel. Zodoende is ook zijn ondertekening (handtekening) ons niet overgeleverd…

[1] Arnout Moonen, Noemketen der Predikanten, die, van de Hervorminge der Kerken aan tot het jaer 1709 toe, in de Gemeenten, die onder de vier Classen van het Overijsselsche Synode behooren, Het Euangelium bedient hebben, vervolgt tot het jaer 1803 door B.G. Noordbeek, predikant te Zalck. En nu op nieuws tot den tegenwoordigen tyd voortgezet door Johannes Hoogewal, predikant te Deventer.
[2] J. Reitsma en S.D. van Veen, ed., Acta der Provinciale en Particuliere Synoden gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620, 8 dln. Groningen 1892-1899, dl. V, p.197.
[3] Barent Avercamp. Winterlandschap met schaatsers en kolfspelers, circa 1650. Kampen, Stedelijk Museum.
[4] Historisch Centrum Overijssel, toegang 0157, Marken in de provincie Overijssel, inv.nr. 1519, folio 2. Aangelegd in 1604. Bevat inschrijvingen vanaf 1539.
[5] Historisch Centrum Overijssel, toegang 0157, Marken in de provincie Overijssel, inv.nr. 1519, folio 13. Aangelegd in 1604. Bevat inschrijvingen vanaf 1539.
[6] Archief van het schoutambt IJsselmuiden, inventarisnummer 2, bewerkt door Kees Schilder, Kampen 2014.
[7] Historisch Centrum Overijssel, toegang 0157, Marken in de provincie Overijssel, inv.nr. 1519, folio 14. Aangelegd in 1604. Bevat inschrijvingen vanaf 1539.

Overige bronnen:

- J. van Gelderen en C. Ravensbergen (eds.), Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie 90. 'Classicale acta 1573-1620. VI Provinciale synode Overijssel. Classis Deventer 1601-1620, Classis Kampen 1596-1601 en 1618-1620, Classis Steenwijk/Vollenhove 1601-1620', den Haag 2000.
- Huib Noordzij, 'Handboek van de Reformatie, De Nederlandse kerkhervorming in de zestiende eeuw'. Uitgeverij Kok, Kampen 2003.
- F. van der Pol, 'De reformatie te Kampen'. Uitgeverij Kok, Kampen 1990.
- Geschiedenis van Overijssel, onder redactie van Prof. Dr. B.H. Slicher van Bath; Zwolle 1979.
- Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland; o.a. door dr. J.P. de Bie
- Lijsten van predikanten, verschenen als bijlagen bij Van Alphen's Nieuw Kerkelijk Handboek
- A. Ypeij en I.J. Dermout, Geschiedenis der Nederlansche Hervomde Kerk, Breda 1822
- F.A. van Lieburg, Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816.